ӘДӘБИЈЈАТ ВӘ ИНҸӘСӘНӘТ

ГӘЛӘБӘ—40

5 апрел
1985-чи ил
№ 14 (2149)

НӘСИБ ӘФӘНДИЈЕВ

ДӨЈҮШ КҮНЛӘРИ

«Вјана кечәләри», «Коммунистләр», «Гызыл гуша атылан күллә» романларынын мүәллифи, чәбһәчи јазычы Нәсиб Әфәндијев Маздокдан Берлинә гәдәр шәрәфли бир дөјүш јолу кечмишдир. Гвардија капитаны, икинчи Украјна чәбһәсиндә топчу взводунун командири вәзифәсиндә дөјүшмүш, ики «Гырмызы улдуз» ордени, «Икидлијә көрә», «Берлинин алынмасына көрә» вә башга медаллар алмышдыр.

О, Полша, Румынија, Австрија, Алманија, Мачарыстан дөјүшләриндә иштирак етмишдир.

1965-чи илдә «Вјана кечәләри» романыны нәшр етдирмишдир. Јазычы вәфатындан бир гәдәр әввәл «Вјана кечәләри» романынын икинчи чилди олан «Дөјүш күнләриндә» романыны јазыб баша чатдырмышдыр. Һәмин әсәрдә охучулар илк китабдан таныдыглары гәһрәманларын кәләчәк талеји илә таныш олачаглар. Романын бир парчасыны охучулара тәгдим едирик.

Машын силкәләниб јола дүшдү. Јол чала-чухур, әтраф кол-кос иди. Ишыг јандырмаг гадаған едилмишди. Она көрә дә белә чидди тапшырыға тәчрүбәли сүрүчү көндәрилирди.

Бәһрам башыны чыхарыб әтрафа нәзәр јетирди. Сонра да дирсәји илә сүрүчүјә тохунуб:

— Бирдән јолу азарыг һа!

— Горхма, јолдаш командир, јола мәннән чыхдын, архајын отур, јата да биләрсән, — сүрүчү инамла чаваб верди. — Мән буралыјам. Бу јерләри гарыш-гарыш танызырам. Кәндимиз бура јахындыр. Сәккиз километр солда.

— Кәнддә нәјин вар?

— Кәнд вар ки, нәјим олсун? Алманлар һамысыны јандырыблар. Килсәни дә јандырыблар әчлаф ушаглары...

Машын бир дә мешәјә кириб-чыхды. Һава гаралды, сонра да кәјәнниди. Мешә далда галыб јол дүзәнлијә енди. Бирдән гаршыда гәрибә бир мәнзәрә ачылды. Јолун ортасында јанмыш бир машын түстүләнирди. Сүрүчүнү һејрәт көтүрдү. О, Бәһрамы дүмсүкләди:

— Бу нәдир јолун ортасында јаныр? — дејә әјләчи чәкди.

Һаваны јағлы рәнк, әт, пиј гохусу бүрүмүшдү. Нәсә корун-корун јаныр, һәрдән алов дил ачыб шө'лә чәкир, јенә сөнүрдү.

— Јохса јолу аздын? Бура һарадыр ки, дөјүш кедиб? — дејә өз-өзүнә сөјләнән Бәһрам автоматы гапыб јерә атылды. Јолун ортасында јанан машын иди, јүк машыны. Түстүләнән судебеккерин јанында үч-дөрд мејит галмышды. Мејитләр јаныб гарсаланмышды. Чох чәтинликлә онларын совет әскәри олдуғуну мүәјјән етдиләр. Бәлкә јанан машыны маркасындан танымаса идиләр, һадисә јериндә дајанмаздылар да. Јанан машыны дөрд доланан сүрүчү һејрәтлә сәсләнди:

— Лејтенент, бурада да мејит вар, фрисә охшајыр...

Мешәнин ичиндә, јолун ортасында тәсадүф едилән бу һадисә Бәһрамла сүрүчүнүн чанына үшүтмә салмышды. Онлар өзләрини итирмишдиләр. Һарада олдугларыны мүәјјән едә билмирдиләр.

— Јохса чәбһә хәттини кечмишик? — Бәһрам тәшвишлә сүрүчүдән сорушду.

— Јох, лејтенант, бура Кечәлталадыр, танызырам. Бизим өн хәтт бурадан чох габагдадыр. Ола биләр ки, дүшмән кәшфијјаты бураларда бизимкиләрә раст кәлмишдир.

— Бура, дејирсән, чәбһә хәттиндән аралыдыр?

— Һәр һалда јахын дејил, — сүрүчү гејри-мүәјјән чаваб верди.

О да чешыб галмышды. Сүрүчү бир дәгигәлик ахтарышдан сонра јенә сәсләнди:

— Бураја нәсә атыблар, кағыз-күғуз төкүлүб.

Бәһрам сүрүчүјә јахын кәлиб чиб фанары илә јери ишыгландырды. Гарын үстә сәпәләнмиш вәрәгләри көтүрдү. Бүкүлү кағызларын арасында фотошәкил көрүндү. Бәһрам шәкли фанарын шө'ләсинә јахын тутанда үрәји дөјүндү. Һејрәтиндән сарсылмыш кими: «Бу ки, Лејланын шәклидир. Бурада нә кәзир?» — өз-өзүнә мызылданды. Тәләсик ачыб сәнәдә бахды. Сәлимин партија билети иди. «Өлдүрүбләр, Сәлими өлдүрүбләр!» — дејә гејриади, күчлү бир һиссин тә'сириндән бағырды вә дөнүб сүрүчүјә әмр етди:

— Көр өләнләрин ичиндә забит вармы?

Сүрүчү ләнк тәрпәнди. Бәһрам сәбр едә билмәјиб мејитләри о үз-бу үзә чевирди, әјилиб фанарла өләнләри ишыгландырды. Нә гәдәр ахтардыса Сәлимин мејитини тапа билмәди. Јалныз бензин чәлләјинин партлајыб парча-парча етдији бир јығын әт, сүмүк вә әскәр шинели көрдү. Онун јахынлығында бир тај чәкмә дә вар иди.

— Јәгин ки, Сәлим будур. Көр нә көкә дүшүб?

Сүрүчү кирз чәкмәјә бахыб деди:

— Хејр, бу да солдат чәкмәсидир, тајы да бура дүшүб...

Сүрүчү гајыдынбаш јолуну јухарыдан салыб, доғма кәнди Ивановкадан кечди. Дармадағын едилмиш Иванковка бөјүк вә варлы кәнд имиш. Орта мәктәби, клубу, кино гурғусу, һәтта килсәләри дә... Гриша машынын сүр'әтини азалдыб дәриндән нәфәс алды.

— Бизим кәндди, дедијим гоча бу дахмада галыр, түстү чыхан дахмада. Ичазә вер, дүшүм сорушум, бәлкә атамдан бир хәбәр билир, — дејә сүрүчү ганрылыб Бәһрамын үзүнә бахды.

— Гриша, еһтијатлы ол.

— Дејирләр, бура кечәләр партизанлар кәлир, күндүз алман кәшфијјаты.

— Дүш, анчаг еһтијатлы ол, мән дә дүшүм.

Икиси дә атылыб дүшәндә дахманын гапысы чырылты илә ачылды. Түстү-думан ичәрисиндә топ бојда бир шар көрүндү. Ваһимә ичәрисиндә сүрүчү:

— Миша дајы, салам! — деди.

Гоча дивара дајаныб бојланды.

— Кимдир? — гәһәрли сәс сүрүчүнү илдырым кими вурду.

— Мәнәм, Миша дајы, Матвејин оғлу Гриша.

— Гриша һансыдыр?

— Иванов, гоншун Матвејин оғлу, кичик оғлу, танымадын?

— Ааа... белә де, — гочанын сәси титрәјиб гырылды. Гучаглашдылар.

— Јолдашын да вар, Гриша? Кечин ичәри.

— Хала нечәдир, Миша дајы?

— Хала сон дәгигәләрини јашәјыр, онун дәфнини көзләјирәм. Атан кәлмишди ирәли күн. Јемәк гојуб кетдиләр. Мән сәрһәддәјәм, оғлум, кечәләр партизанлар кәлир јаныма, күндүзләр дә әчлафлар... Гриша, јемәјә бир шејиниз олар?

— Вар, Миша дајы, бу саат, — дејә о, машына гачыб ики буханка, әт консерви, донуз пијн, хејли дә гәнд кәтирди.

— Чох сағ ол, оғлум, — гоча гәһәрли сәслә тәшәккүр етди.

— Даһа ким вар кәнддә? — Гриша сорушду.

— Мәндән башга һеч ким. Һәјәт-бачада тојуг-чүчә галыб, онлар да фрис көрәндә ганадланыб мешәјә учушур.

— Ушаглардан нә хәбәр?

— Үчүнү дә күлләләдиләр јанымда, өлимә дә гәзмә вердиләр ки, дәфн едим. — Киши һөнкүртү илә ағлады. — Мәнә бир ачылан тапын, оғланларымын ганыны алмајынча бу кәнддән чыхан дејиләм.

Бәһрам әлиндәки автоматы гочаја верди.

— Долудур, алман силаһыдыр, фашистләри өз силаһы илә гырмаг даһа јахшы олар.

Гоча силаһы јохлајыб:

— Инди үрәјим сакит олар, — деди.

— Атмаг билирсәнми? — Бәһрам сорушду.

— Көһнә вајакам, оғлум. Хәстәнин учундан бағланыб галмышам бу харабада.

— Афәрин, баба, ал, јенә патрон верим, сән гәһрәман бабасан.

— Гриша, јаддан чыхарма мәни, мејитими тапсан, ушагларын јанында дәфн ет. Бах, орада, Ванјанын јанында.

Гочанын кәдәрли вәсијјәти Бәһрамын гүруруна тохунду, көзләри јашарды.

— Баба, машын бош кедир, истәјирсән хәстәни дә гојаг машына, кедәк бизнән.

— Јох, оғлум, бурада үч оғул басдырмышам, үрәјими басдырмышам. Үрәји гојуб һара кетмәк олар... Лә'нәт дејәр мәнә јер дә, јурд да, доғулдуғум бу ана торпаг да... Анчаг бир хаһишим вар, јолунуз јахындан дүшсә, јохлајын мәни. Өлүмү тапсаныз, ушагларын јанында дәфн един.

— Сән өлмәјәчәксән, ата! Кәләрәм јанына, тез-тез кәләрәм!

Онлар сағоллашыб ајрылдылар. Гоча, һејкәл кими дајаныб гаранлыға гарышан машынын архасынча хејли бахды. Кәксүнү өтүрдү, ағыр аддымла гајыдыб комаја кирди.

Очаг өләзијир, хәстә сајыглајырды.

◆

Бу гәмли һадисәни Бәһрам һиссә командиринә данышанда полковникин гашлары чатылды. О, папирос јандырыб көзләрини лејтенанта дикди.

— Нә олду, гочаны кәтирмәдиниз?

— Кәлмәди, деди үрәји басдырылан адамын ајағы јер тутмаз.

— Сабаһ тездән әскәр дә көтүр, кет гочанын далыјча. Ондан јахшы кәшфијјатчы чыхар! — деди.

◆

Миша дајы машындан араланыб евә киргндә хәстә ајылмады. «Јахшы олду, гој динчәлсин» — дејә о, еһмалча өз јеринә кириб узанды. Арвад сағаландан сонра көрәчәји ишләри дүшүндү. Сәһәрә гәдәр Миша дајы јатмады. Хәстәни дә ајылтмады. Сәһәрин көзү ачыланда гоча дикәлди, нәзәрини хәстәјә дикди. Онун гашлары чатылыб көзләри бөјүдү. Арвад гәрибә јатмышды. Көзләри јумулуб нәфәси кизләнмишди. Голлары јанына дүшүб, чәнәси әјилмишди. Марфуша гар кими ағарыб, буз кими сојумушду.

— Марфуша, мәни нијә тәк гојдун, әзизим!

Миша дајы гәһәрләнди, көј көзләри јашарды, лакин ағламады. О, кејиниб бајыра чыхды, бел көтүрүб бағчаја кечди. Јашармыш көзләрини мәзарда кәздирди.

— Ванја, ананыз сизсиз гала билмәди, кәлди јаныныза, — дејә ишә башлады. Гәбир газылыб гуртарынча, гочанын хәјалы кәнчлик илләринә гајытды. Кәндин бәхтәвәр чағы, Мишанын тој мәрасими, сонра да ушаглар, онларын охујуб бојабаша чатмасы... Миша хәјалдан ајыланда гәбир газылыб гуртармышды. О, гамәтини дүзәлдиб тәрини силди, евә гајытды. Сандыгда сахладығы нәји вардыса һамысыны мәрһумун үстә төкдү, кејиндирмәк истәди. Исаны, Мәрјәми чағырды, сәсинә сәс верән олмады. Әјилиб Марфушаны өпдү, гучағына көтүрүб оғланларынын јанына кәтирди.

— Марија, бағышла! — деди.

Гучағына көтүрүб инчитдијин үчүн дил-ағыз едиб, үзр истәди. Чох чәтинликлә олса да, мәрһуму сон мәнзилиндә раһатлады. Гәбрин үстүнү өртүрдү ки, үч алман әскәри һај-күјлә кишинин үстүнү кәсди.

— Һер, бу нәдир, партизан кизләдирсән?

— Арвадым өлдү, һанс, кетди оғланларынын јанына.

— Партизан кәлди кечә?

— Јох, сакитлик иди.

— Јалан демә, машын кәлиб кечиб.

— Совет әскәрләри иди, одун апарырды.

— Сабаһ бурда вуруш кедәчәк. Сән чых кет.

— Мән һара кедим, балаларым вар бурда!

Онлардан бири ичәри кечди, аз сонра дүнәнки чөрәк, колбаса, пији бајыра чыхарыб гочадан сорушду:

— Русши швајин, һардан сәнә бунлар? Партизан кәтириб?

— Јох, совет әскәри верди. Машынла кәлмишдиләр, одун апарырдылар.

Онлар ач идиләр, зәһәрли олмасын, бир-бириндән сорушдулар, һәрәсиндән бир гисмәт гочаја једиртдиләр.

— Фатер, самагон кәтир.

Гоча күлүмсүндү, ичәри кечиб бир бардаг ички кәтирди. Әввәлчә сүзүб она вердиләр.

— Долдурун, рус јарымчыг ичмәз, — деди.

Долдурдулар, гоча башына чәкиб, додагларыны силди.

— Данкеш, — деди.

Гочанын зарафатла ара-сыра дедији алман сөзләри онларын хошуна кәлиб күлүшүр, кишини әлә салырдылар. Онлардан бири күлә-күлә:

— Фатер, сән бурадан кет, сабаһ бурада дөјүш олачаг, русларын говачағыг шәргә.

— Һара, Сталинградамы?

— Ја-ја!.. Чөрәк кәтир!

Гоча бу дәфә комадан чөрәк әвәзинә автомат кәтирди.

— Һалт! Һалт һох! — Јарымсәрхош әскәрләр дәһшәт ичиндә бағырдылар.

— Силаһы ат јерә! — дејирдиләр.

Автомат дил ачыб өтдү, әлләри һавада олан фашистләр јердә чабалашыр, бағырышырды. Гоча ара вермәдән атырды.

— Сән дә Ванјаны белә күлләләдин, әчлаф! — дејирди.

Гоча шир кими мејитләри ајаглајыб кечди, араланмамыш дајаныб кери дөндү, мејитләрә бир дә атәш ачды, сәнтирләди, дизләри титрәјиб ашағы чөкдү. Машын сәси ешидиб башыны јердән галдырмаг истәди, гүввәси чатмады.

Машын команын далында сахланды, дөјүшчүләр төкүлүшдүләр.

— Бурда гырғын олуб, јолдаш лејтенант, — бир нәфәр бағырды.

— Ахтарын!

Гриша гачыб гочаны гучаглады:

— Кәлмишик, Миша дајы, горхма! — деди.

— Кеч кәлдиниз, бала, вурһаја чатмадыныз...

Әскәрләр еви дөврәјә алыб јохладылар. Јаралыны машына галдырыб јерини раһатладылар.

Гоча дикәлди, сон бахышла әтрафы сүздү.

— Мәни һара апарырсыныз? Ванјанын јанына?

Лејтенант тәзә гәбрин јанында бирини дә газдырды.

Јазычы Ејнулла Ағајевин әсәрини топлајан комиссијанын үзвү кими, онун архивиндәки әсәрләрдән кечирәндә, чап олунмамыш әлјазмаларыны көрәндә, һәјаты илә бағлы сәнәдләрлә таныш оланда билдим ки, Ејнулла Ағајевин ингилабдан, мүһарибәдән јазмасы тәсадүфи дејил. Јазычы өмрүнүн ән көзәл чағларыны мүһарибәнин ағыр, чәтин вә мәшәггәтли јолларында кечирмишдир. Шимали Гафгаз, Крым чәбһәләриндә олмуш, Керчдә әлбәјаха вурушмада јараланмыш, Маһачгалада госпиталда јатмыш, һәмишәлик архаја көндәрилмишди. Бакыда әмәк фәалијјәтинә башласа да, сакит гала билмирди. Одур ки, дөзә билмәјиб әризә јазды, јенидән чәбһәјә гајытмаг арзусуну билдирди. Ејнулла Ағајев әввәл хидмәт етдији 77-чи дивизијаја гајытды. Јенидән чәбһәјә гајыдан Ејнулла Ағајев Ставропол, Кубан, Карпат, Гәрби Украјна, Мачарыстан, Полша уғрунда вурушларда иштирак етмишдир.

Онун мүһарибә илә бағлы, чап олунмамыш үч повести галмышдыр.

Һәр үч повест мүһарибә мөвзусундадыр. Үчүнчү повест «Раһибә» адланыр, игид кәшфијјатчыларымызын ишинә һәср едилмишдир. Охучулары повестдән бир парча илә таныш едирик.

Тофиг МАҺМУД

ЕЈНУЛЛА АҒАЈЕВ

РАҺИБӘ

Јевпаторијаја ахшам сәринлији дүшәндә чатдым. Күнәш артыг вәсфини итирмишди. Дәниздән әсән меһ өзү илә бирликдә саһилә дузлу бир сәринлик кәтирирди.

Икинчи тини буруланда дәрин сүкута гәрг олмуш бу шәһәрин даш сәкиләриндән галхан јекнәсәг солдат ајаггабыларынын сәсини ешитдим. Пәнчәләри мисмарлы ағыр чәкмәләрин галдырдығы сәсин әкс-садасы гоншу дөнкәләрдән ешидилирди. Бир ан кечмәмиш дәбилгәләри көзләри үстүнә дүшмүш, бојунларындан асылмыш автоматы һазыр вәзијјәтдә тутмуш ики һитлерчи гаршымда пејда олду. Онлар өзләрини гәфилдән ов үстүнә чыхмыш кими кәстәрдиләр. Һәр икиси автоматыны галдырды вә бир ағыздан дилләнди:

— Һалт!!!

Јерә мыхланмыш кими галдым. Јахынлашдылар. Мараг долу бахышларыны мәнә дикдиләр.

— Бу ахшам вахты мүгәддәс бачы һара тәшриф апарыр? — дејә онлардан бири тәнтәнәхүслә сорушду.

Ивановларын евини ахтармаг фикриндән дәрһал дашынмалы олдум. Сојуг, е'тинасыз бир тәврлә:

— Комендатураја, — дедим, — хаһиш едирәм!..

Онлар мә'налы-мә'налы бирбирләринә бахдылар. Бири дикәринә деди:

— Дүнјада нечә дә ахмаг, садәлөвһ, һәјатын ләззәтиндән көнүллү сурәтдә имтина едәнләр вар!

Чох еһтимал ки, о бу сөзләри һәјатдан узаглашыб, монастра пәнаһ кәтирдијим үчүн дејирди.

Дикәри исә гүруруну позмадан:

— Сән, — деди, — мүгәддәслији нә билирсән? Әгидә, е'тигад чох јүксәк шејдир!

«Бәли, — дејә мән дә үрәјимдә өз-өзүмә дедим, — әгидә чох јүксәк вә мүгәддәс бир шејдир! Мәни дә бу көркәмә салан әгидәмдир!».

Аддымладыг, бири сағымда, дикәри солумда! Саһил күчәсинә доғру ирәлиләдик.

Патрулун сәси мәни дүшүнчәдән ајырды.

— Мүгәддәс бачы, сағ тәрәфә!

Сағa дөндүм. Дөрд енли, кениш пилләкән илә галхдыг. Гапыдакы кешикчи јолумузу кәсди.

— Мүгәддәс бачы чәнаб оберлејтенанты көрмәк истәјир! — дејә патрулун бири дилләнди.

Кешикчи өзүнү чиддиләшдирди:

— Мүгәддәс бачы чох шеј истәјә биләр, — деди. — Әввәлчә разылыг алмаг лазымдыр.

О, телефонун дәстәјини галдырды. Киминләсә данышдыгдан сонра ејни чиддијјәтлә:

— Икинчи мәртәбәјә галхын.

Кениш отағын јухары башында, ири јазы масасынын архасында отурмуш оберлејтенант гаршысындакы кағызлары бир-бир көздән кечирирди. Мән гапынын ағзында дајаныб итаәткарлыгла салам вердим.

— Јахын кәлин, мүгәддәс бачы!

Бу, истеһза долу бир мүрачиәт иди. Масаја доғру аддымладым. О, әли илә мәнә јер кәстәрди. Галын, јумшаг сөјкәнәкдә отурдум. Әлимдәки бағламаны дизләримин үстүнә гојдум. Онун нәзәрләри дәрһал бағламаја зилләнди. О, көзләрини бағламадан чәкмәдән дилләнди:

— Ону масанын үстүнә гојун!

Әмринә табе олдум.

— Орада нә вар? — дејә сорушду вә дәрһал әлавә етди, — билирсинизми, мүһарибәдир, инди һәр шејә еһтијатла, сајыглыгла...

Мән е'тираз етмәдим.

— Вујурун, бахын, — дедим. — Анчаг гадынлара мәхсус олан алт палтарлара нәзәр салмаг бир гәдәр нәзакәтдән...

Мән сөзүмү гуртармадым. О, бағламанын дүјүнләрини еһтијатла, горха-горха ачды.

— Гуд! Гуд! — дејә ики дәфә тәкрар етди.

Онун үрәјиндән нәләр кечдијини бахышларындан охудум. Һирс мәни боғса да, буну оберлејтенанта билдирмәдим. Јалныз үрәјимдә: «Ај рәзил, ај әчлаф, шәрәфсиз, шоркөз!» — дејә сөјдүм.

Һардан кәлмишәм вә нә үчүн? Раһибә олдуғуму тәсдиг едән бир сәнәдим вармы? Нә үчүн мәһз бураја тәшриф кәтирмишәм? Һансы монастрда олдуғум, мүгәддәс атанын исми нә иди?

Бир-бир чаваб вердим. Билдирдим ки, мән монастра кетмәздән әввәл тибб бачысы ишләмишәм. Чертков шәһәриндәки монастр бомбардман едилдикдән сонра Јевпаторијада һәрби хәстәхана олдуғуну билиб јола дүшдүм. Мәгсәдим дә ишләмәк, өзүмә бир сығыначаг тапмагдыр.

— Адыныз?

— Јелена!

— Фамилијаныз?

— Краситскаја!

О, әлиндәки гәләми масанын үстүнә гојуб, дик көзләримин ичинә бахды:

— Нә дединиз, Краситскаја?

— Бәли, мән граф Краситскинин нәвәсијәм. Мәкәр бу фамилија сизә танышдыр?

— Танышдыр, — деди, — мәним доғма шәһәрим олан Көлндә бу фамилли бир граф вар. Ону вә аиләсини чох көзәл танызырам.

Мән севинчими кизләдә билмәдим:

— Нә хош тәсадүф! Сиз мәни нечә дә севиндирмиш олдунуз, чәнаб забит! Бәли, мәним әмим, ешитдијимә көрә Көлндә јашајыр. О, ингилабдан сонра Парисә, орадан да Алманијаја кетмишдир...

О, сөзүмүн ардыны динләмәдән әлини телефонун дәстәјинә апарды. Киминләсә данышды, мәним кимлијими, нә үчүн кәлдијими, һәрби хәстәханада ишләмәк нијјәтиндә олдуғуму билдирди. Она нә чаваб вердикләрини билмәдим. Оберлејтенант әл бојда дөрдкүнч бир кағыза гејдләр етди. Имзалајыб мөһүр вурдугдан сонра мәнә узатды.

— Бу кечәлик өзүнүзә јер ахтарын. Еһтијат еләмәјин. Ичазә вәрәгәсини көрәндән сонра сизә сығыначаг вермәкдән имтина етмәзләр. Сабаһ он ики радәләриндә бурада олмалысыныз!

Кағызы алдым. Бу, бурахылыш вәрәгәси иди. Ишин бу гәдәр асанлыгла гуртарачағыны дүшүнмүрдүм. Бағламанын учларыны бир-биринә дүјүнләјиб голтуғума вурдум.

Отагдан чыхмағыма е'тираз едирмиш кими, әлини галдырды, галын бир дәфтәри мәнә кәстәрди:

— Бурада имза един ки, шәһәрдән кәнара чыхмајачаг, сабаһ он ики радәләриндә бурада олачагсыныз.

Дәфтәрә өтәри нәзәр салдым. Адым, фамилијам, јашым, һансы монастрдан кәлдијим, ичазә вәрәгәсинин нечә мүддәтә верилдијини билдирән гејдләрин сонунда имза атдым. Бундан сонра комендант динмәз-сөјләмәз гапыны кәстәрди.

Дәһлизләрдән кечдим, пилләкәнләрлә ашағы ендим.

Бир тәсадүфә бах, Василиса халанын евинә јапышыг олан Марфа халанын комасы учмуш, амма Ивановларын евинә һеч бир шеј олмамышды.

Гапыны үч дәфә таггылдатмалы олдум. Хејли көзләдим. Һандан-һана гапынын архасындан үзүнтүлү бир сәс ешитдим:

— Ким-дир?

Бу, Василиса халанын сәси иди. Лакин сојугдәјмәдән хәстәләнмиш адамын хырылтылы сәсинә даһа чох охшајырды.

Бә'зән адам севинчиндән кәвәләир, көзләри долур, үрәји дөјүнүр, нитги гурујур. Мәним дә боғазым гәһәрләнди. Лакин өзүмү әлә алдым.

— Василиса хала, мәнәм, Јеленадыр... Ачын!..

Гапынын бир тајы ачылды, мәни ичәри бурахыб гејриади бир чәлдликлә гапыны өртдү. Динмәз-сөјләмәз бирбиримизә сарылдыг.

Отағын јарыгаранлыг олмасына бахмајараг, мән Василиса халаны таныдым. Үч-дөрд ил бундан габаг онун сачларында дујдуғум ејни гоху, ејни тәравәт өз рајиһәсини итирмәмишди. О, голларыны бојнумдан чәкәндән сонра кедиб долабын үстүндәки чырағын ишығыны артырды. Чеврилиб баханда ајаглары јерә мыхланмыш кими галды, нитги гуруду. Бир нечә дәгигәдән сонра назик додаглары әсә-әсә тәрпәнди:

— Јелена, бу нә көркәмдир? Сән доғруданмы монастра пәнаһ кәтирмисән?

— Данышарам, — дедим, — данышарам, халачан...

О, тәәссүфләнди:

— Амансыз тале, сән нечә дә гәддарсан! — дејә өз-өзүнә килејләнди.

Бағламаны бир тәрәфә гојдум. Кичик, дәјирми масанын архасында отурдуг. О, верәчәји суалдан хәчаләт чәкирмиш кими, дили топуг вура-вура:

— Бәлкә... ачлыгын вар, Јелена?..

Бағырсагларым доғранса да, е'тираз етдим:

— Халачан, анчаг бир финчан чај олса, јорғунлуғум чыхар, — дедим.

О, мәтбәхә кечди. Бир о гәдәр чәкмәди ки, ики финчан чај кәтирди. О, сыхынты ичиндә дилләнди.

Бир сөз демәк истәди. Лакин мән ону габагладым:

— Василиса хала, мәни инди... Јелена Краситскаја чағырсаныз јахшыдыр, Јелена Књазовна Краситскаја...

Мәним бу көзләнилмәз сөзләримдән һејрәтләнмиш Василиса хала донуб галды, кәнарлары гырышларла долу олан хырда, дәниз сујутәк мави көзләрини үзүмә дикәрәк матдым-матдым бахды.

— Һеч чүр баша дүшә билмирәм. Әкәр әрә кетмисәнсә, бәс атанын ады нә үчүн Књаз олуб. Бәс бу кејим, монастр?!

— Әрә кетмишдим... Лакин талејим үзүмә күлмәди.

— Күлмәди... — дејә нараһатлыгла башыны јырғалады. — Бунларын һеч бирисн бирбирилә уjушмур...

ГӘЛӘМ ДОСТУМУЗ

1947-чи илин пајызында Азәрбајчан Дөвләт Университетинин һәјәтиндә, аудиторијаларында ајагларына јарашыглы ајаггабылар әвәзинә кобуд әскәр чәкмәләри, әјинләринә көзәл палтолар әвәзинә боз рәнкли шинелләр кејмиш тәләбәләрә тез-тез раст кәлирдим. Хүсусән гызлары көрәндә әјин-башларындан утанан бу мәғрур кәнчләр дәрс отагларында ағрыларыны унудараг мүәллимләрин мүһазирәсинә диггәтлә гулаг асыр, севибсевдикләри сәнәтин сирләринә аид һәр шеји әхз етмәјә чалышырдылар. Нечә-нечә өлкәнин фашист әсарәтиндән хилас етмәк уғрунда чан-башла вурушан вә ел-обасына зәфәр мүждәләри илә гајытмыш чаванлар арасында бир кәнч мәним диггәтими өзүнә даһа чох чәлб еләјирди. Ады Фәтәли, фамилијәсы Бајрамов иди. Лакин чәбһәдә гәһрәманлыгла дөјүшүб сағ-саламат, һәм дә алныачыг, үзүағ доғма јурда дөнән бу кәнчин мүгәддәс Вәтәнијлә, анасыјла, динч һәјатыјла көрүшү ағыр јаралар баһасына баша кәлмишди. Елә јаралар ки, һәлә јенијетмә икән Фәтәлини бәркә-боша салмыш мүһарибәнин ағыр дәһшәтләрини һәр ан хатырладырды. О, көзләри сојумамыш јараларындан әзаб чәксә дә, үзә вурмурду, чалышырды ки, көзләриндә чағлајан тәбәссүм чешмәси ағрыларыны јујуб апарсын. Һәмин дәгигәләрдә онун гәлбиндә тәскинлик ифадә едән ше'р мисраланырды:

Өмрүмүн тәгвиминдән
Кәнчлијим јарпаг кими
Чәбһәдә гопду, дүшдү.
Нә гәм, башымын үстән
Гәдәмләри туфанлы,
Сону зәфәр үнванлы
Ган-гада ки, өтүшдү.

Мүһарибә башламаздан бир аз әввәл о, Бакыдакы 2 нөмрәли мәктәбин нәздиндә тәшкил олунмуш бир иллик полиграфија курсуну битирмишдир. Сонра Учар вә Исмајыллы рајонларында чыхан гәзетләрдә әмәкдашлыг етмиш, гәзет редактору вәзифәсинә гәдәр јүксәлмишдир. Фәтәли хатырлајыр ки, бир күн мәнә мәс'ул иш тапшырылды: чағырышчылары апарыб Тбилисидә Загафгазија һәрби Даирәсинин гәраркаһына тәһвил вермәлисән. Һәр дәфә 50 нәфәрә бәләдчилик едирдим. Үчүнчү дәфә чағырышчылары апарыб казармаја тәһвил верәрәк бәләдчиләрин кечәләдији отаға кәлдим. Кечәдән хејли кечмиш гапы дөјүлдү. Мајор рүтбәли бир забит ичәри дахил олду вә бизә мүрачиәтлә деди:

— Кәтирдијиниз чағырышчылар арасында рус дилини бабат билән варса, онлары һәрби мәктәбә көндәрмәк истәјирик.

Мән ајаға галхыб көнүллү олараг һәрби мәктәбә көндәрилмәјими хаһиш етдим.

Беләликлә дә, Фәтәлинин әскәрлик һәјаты башланды... О, һәрби мәктәбдә охуја-охуја гәраркаһын нәздиндәки «ФКО дөјүшчүсү» (Фәһлә-Кәндли Ордусу дөјүшчүсү) гәзетиндә әмәкдашлыг едир. Чәбһәјә кедәндә һамыја көрәкли пешәсини дә өзү илә апарыр. Командалыгла мәсләһәтләшмәләрдән сонра сәјјар мәтбәә дүзәлдилди. Автомашында јерләшдирилмиш бу мәтбәәјә Фәтәли рәһбәрлик етмәли олду. О, бурахдығы гәзет вә тәблиғат вәрәгәләриндә күндәлик материалларла јанашы, фашизм әлејһинә јаздығы тәзә ше'рләрини дә чап едирди.

Тисса чајы саһилиндә кедән шиддәтли вурушлар заманы дүшмәнләр Фәтәлинин дөјүшдүјү һиссәни мүһасирәјә алыр. Онлар гәзетчи әскәри дири тутмаг, сәјјар мәтбәәни саламат әлә кечирмәк истәјирләр. Бир нечә јердән ағыр јараланмыш Фәтәли дүшмәнләрин бу гара нијјәтини дујур. О, машынын роторуну чыхарыр, биртәһәр јахынлыгдакы ағача дырмаша билир. Фашист кенералы бир алман әскәринә машыны сүрүб ардынча кәтирмәсини әмр едир. Лакин әскәр нә гәдәр чалышырса машын јериндән тәрпәнмир. Гәзәбләнмиш кенерал әскәри орадача күлләләјир. Бу дәһшәтли сәһнәни һәјәчанла сүзән Фәтәли өзүнү итирмәјир. О, узагдан кәлән силаһ достларынын «Ура!» сәсләрини динләјә-динләјә дөјүшүн сонуну көзләјир. Мүһасирәни јарыб һүчума кечән совет әскәрләри ловға кенералы әсир тутуб сәјјар мәтбәәни дүшмәнләрдән хилас едирләр.

Һәрби госпиталда диггәтлә мүаличә олунан, лакин јаралары тамам сағалмајан Фәтәли Гәләбә күнүнү көрдүкдә бүтүн ағрыларыны унудур. О, милјонларла интизарлы инсанларын севинчини ифадә едәрәк јазыр:

Доггуз мај, әзиз күн,
титрәдир әрши
Топлардан курлајан
јајлым атәш.
Бу топлар фәтһ едиб
гајтарды кәјә
Дөрд ил сәмамыздан
көчән күнәши.

Һәр сәһәр дәрсдән габаг университет дәһлизиндә саламлашдығым, тәзә достлашдығым, чәбһә хатирәләрини мараглa динләдијим Фәтәлини бир күн тәләбәләр арасында көрмәдим. Дедиләр ки, јаралары јенидән гөвр етдијинә көрә о, мүаличәјә көндәрилиб.

Сонралар мән достумун өзүнә, Фәтәли Саһиб имзасыјла јаздығы ше'рләринә ара-сыра мәтбуат сәһифәләриндә раст кәлдим. О, мүаличәдән гајыдыб јарымчыг гојдуғу тәһсилини баша вурдугдан сонра мәтбуат органларында ишләјирди. Чәбһәчи шаирин јарадычылыг үфүгләри дә хејли кенишләнмишди.

Фәтәли Саһиб саз чалмағы өјрәнмәк, онда үрәјинә јатан һаваларны сәсләндирмәк арзусујла јашајырды. Мүһарибә һәвәскар бир кәнчин үрәјиндә гөнчәләнмиш диләјин јандырыб пардахланмаға гојмајыр. Онун сазы кәјнәкдә дивардан асылы галыр. Шаир аклә гурур. Оғлу ушаг саһиби олур. Саз исә һәлә дә јериндәдир. Бир күн оғул атасындан о сазын нә үчүн узун мүддәт чалынмамыш галдығыны сорушур. Шаир дејир:

Еһ...
Мән ашыг олмалыјдым,
Үрәк ачан,
Әтир сачан
Хош һаваләр чалмалыјдым.
Гылынч чалан әскәр олдум,
Сәнкәрләрдә јаша долдум.

Фәтәли Саһиб ичтимаи-сијаси, лирик ше'рләр јазмагла бәрабәр өз гәләмини сатира жанрында да сынајыр. О, чәмијјәтин ганунаујғун инкишафына мане олмаға чалышан әлиәјриләри, рүшвәтхорлары, сүрүндүрмәчиләри кәскин сатира атәшинә тутур.

Нәгмәкар әскәр бәдәниндә ганлы-гадалы күнләрин ағыр јараларыны кәздирсә дә, өзүнү һәр заман ана јурда, доғма халга борчлу сајыр. Шаирин Вәтән һаггында јаздығы ашағыдакы мисралары нечә дә сәмимидир:

Дүшмән әлинә дүшмәк,
Өлүмлә пәнчәләшмәк,
Гүрбәт јердә чан вермәк
Нәсиб оларса мәнә,
Чәсәдими Вәтәнә
Кәтирсәләр дирилләм.
Дирилләм!—Фәгәт өлсәм
Вәтәнчүн, елчүн өлләм.

Әли ТУДӘ

ВАЛЕҺ МИРЗӘ

ВЕТЕРАН

Чилчырағлы бир отагда,
Бир о иди, бир дә мән.
Данышмаг нә чәтинмиш
һәрб кәтирән илләрдән!
Хәјал ону өзүндән,
Алыб, алыб апарды.
Бу көркәм үрәјимдә
Туфан, боран гопарды.
Дедим:—Даныш, атачан,
бу сүкут өлмәлидир,
һеч олмаса чанына
Јазығын кәлмәлидир.
Даныш, бир кәлмә сөз де,
Тәскинлик кәлсин сәнә—
Јохса өзкинлик чатыб
Гочалыг сәһһәтинә!!
Хәтрини һамыдан чох
Истәмишәм, билмишәм,
Елә она көрә дә,
сәнин ше'рләримлә
көнлүнү охшамаға
Дуруб евдән кәлмишәм.
Икидликдән, һүнәрдән,
Бөјүк харигәләрдән,
Јазмаг үчүн кәлмишәм.
Сәнин көрдүкләрини
Инди бир јуху кими
Јозмаг үчүн кәлмишәм.
Јаралы јаддашымдан,
О амансыз илләрин
Зилләтини, јүкүнү
Позмаг үчүн кәлмишәм...

* * *

Гулағымда елә бу ан,
хысын-хысын јанды кәман.
һәр шеј бирдән тәзәләнди,
Кәј курлады, гопду туфан.
Күл нәфәсли чөлү, дүзү
Јенә мәрми гәлпәләри
гојду виран.
Јенә өлүм, јенә горху,
Кәдәр јағды аһ-фәганы
әршә галхан пәрдәләрдән,
Сәдә кәлди Гафурумун,
Көрајымын чәкдикләри
нә'рәләрдән.
Кәман динди,
һүнәрләрим—
һәзи, Меһди,
Хәјалымда бир јел кими
ахыб кечди.
Кәман динди,
һүсејнбала
булудларын арасындан
шимшәк кими
чахыб кечди.
Кәман динди,
көр синәмдә нечә јара
бир-бирини габағлады,
Дағ ағлады, даш ағлады,
һәсрәт дөнүб көз јашына
јанагларда парылдады.
Мән нечә билмәдијим
әһвалаты деди кәман—
Кәлмиләри гејрәтијлә,
бабаларын гүдрәтијлә
көкләниб дилләнди кәман.
Јоха чыхсын елә заман!—
Мин-мин көрпә үзүндәки
Тәбәссүмләр чыхды јоха.
Анасындан јан дүшәндә
Гышгырығы гулаг тутан
бир ушаг һөнкүртүсүјлә
сәсијлә зилләнди кәман.
Әһсән сәнә, кәман чалан!—
Дағ дөзүмү,
бол-бол һикмәт,
дағ јүкү јүкләнди синә.

* * *

Бундан сонра Вәтәнимин,
Јазы, јајы сәнин олсун.
Хош күзәран, севинч, фәрәһ,
Күлүш пајы сәнин олсун.
Бағ-бағчанын тәравәти,
Јурдумузун бол зинәти,
Бу дүнјанын һәр не'мәти
Түкүн сајы сәнин олсун.
Од ичиндә бәркимисән,
Ән гијмәтли зәр кими сән,
Јаша, јаша нәр кими сән,
Өмрүн мајы сәнин олсун.